

Emansipasi dan Nasionalisme dalam Politik Wanita Melayu Pra Merdeka: Sorotan Memoir Khatijah Sidek, Aishah Ghani dan Shamsiah Fakeh

Emancipation and Nationalism in Pre Merdeka Politics of The Malay Women: As Told in The Memoirs of Khatijah Sidek, Aishah Ghani and Shamsiah Fakeh

MUHAMMAD RAHIMI HASAN

ABSTRAK

Lembaran baharu politik masyarakat Melayu pasca Perang Dunia Kedua menyaksikan penentangan Malayan Union 1946 yang mencetuskan fenomena baharu penyertaan politik wanita Melayu. Wadah politik wanita Melayu ketika itu ialah sayap parti politik berideologikan nasionalisme iaitu Kaum Ibu UMNO di bawah United Malays National Organization (UMNO) dan Angkatan Wanita Sedar (AWAS) yang dinaungi Parti Kebangsaan Melayu Malaya (PKMM). Perjuangan kemerdekaan tanah air secara tidak langsung telah menenggelamkan citra 'emansipasi wanita' dalam naratif politik wanita Melayu. Maka, artikel ini menyingkap citra emansipasi wanita dalam politik wanita Melayu dengan menggariskan tiga objektif. Pertama, menjelaskan sebab utama politik wanita Melayu ditenggelami naratif nasionalisme. Kedua, menghubungkan kait pengalaman peribadi tokoh politik wanita Melayu dengan perjuangan mendapatkan dan mengisi kemerdekaan tanah air. Ketiga, menjelaskan sifat hubungan emansipasi wanita Melayu dan nasionalisme. Sehubungan itu, sumber kajian ini menggunakan sepenuhnya memoir yang dikarang oleh Khatijah Sidek, Aishah Ghani dan Shamsiah Fakeh. Kajian ini mendapati memoir sebagai sumber sejarah menawarkan sudut pandang emansipasi wanita yang sebelumnya itu kurang jelas dalam dokumen rasmi kerajaan dan parti politik. Berdasarkan memoir Khatijah Sidek, Aishah Ghani dan Shamsiah Fakeh, pengalaman peribadi berdimensi gender telah dipolitikkan dalam perjuangan kemerdekaan. Sehubungan itu, ia memperlihatkan hubungan agenda emansipasi wanita dan nasionalisme bersifat dua dimensi iaitu (i) harmoni dan (ii) konflik.

Kata kunci: Emansipasi wanita; nasionalisme; memoir politik; Aishah Ghani; Khatijah Sidek; Shamsiah Fakeh

ABSTRACT

Malaya's post Second World War politics had witnessed political resistance against Malayan Union since 1946. The political landscape acted as a primary factor for political involvement of Malay women which was a new development in the post-war era. Kaum Ibu UMNO and Angkatan Wanita Sedar (AWAS) played its role as woman wing in the nationalist political party named as United Malays National Organizations (UMNO) and Parti Kebangsaan Melayu Malaya (PKMM). Consequently, the struggle for independence significantly blurred the image of women emancipation. This article aims to highlight women emancipation issue in the Malay women political narrative based on three objectives. It is first to explain the main factor contributed to a dominant nationalist perspective on Malay women in politics. Secondly, to demonstrate the politicization of women's personal experience in the national independence struggle. Thirdly, to explain the dimensions of interaction between women emancipation and nationalism. Memoirs of Khatijah Sidek, Aishah Ghani and Shamsiah Fakeh as primary sources for this research shows that as a historical document, memoirs seem to be the main important source of data that offers women emancipation dimension. Besides that, the politicization of personal experience was one of the political motivation for the Malay women. Finally, women emancipation and nationalism are interrelated to each other in two dimensions; (i) harmony and (ii) conflict.

Keywords: Women emancipation; nationalism; political memoirs; Khatijah Sidek; Aishah Ghani; Shamsiah Fakeh

PENGENALAN

Iklm politik Tanah Melayu pasca Perang Dunia Kedua mencetuskan fenomena baharu yang belum pernah disaksikan pada sebelumnya iaitu gelombang penglibatan politik wanita Melayu.

Penyertaan wanita Melayu dalam penentangan Malayan Union 1946 dan perjuangan kemerdekaan negara 1957 memperlihatkan wanita mula bergiat aktif dalam kegiatan politik tanah air bercorak nasionalisme. Pada masa sama, selain bermatlamatkan kemerdekaan ia menenggelamkan

isu pembelaan dan pemerkasaan hak wanita. Walau bagaimanapun, disebabkan kekuatan arus perjuangan kemerdekaan, ia meminggirkan dan menenggelamkan naratif emansipasi wanita. Oleh itu, isu yang diteliti dalam artikel ini ialah persoalan mengapa fenomena politik wanita Melayu dari tahun 1945 hingga 1957 dianggap beracuan nasionalisme sehingga menenggelamkan citra emansipasi wanita. Bagi mengupas isu tersebut, tiga orang tokoh wanita Melayu dijadikan kes empirikal sekitar persoalan emansipasi wanita dan kemerdekaan dalam politik wanita Melayu pra merdeka iaitu Khatijah Sidek (1918-1982), Aishah Ghani (1923-2013), dan Shamsiah Fakeh (1924-2008).

STATUS KAJIAN ‘WANITA DALAM POLITIK’ DI MALAYSIA

Di Malaysia, kajian wanita dalam politik khususnya wanita Melayu meraih perhatian dan minat ramai pengkaji terutamanya dalam kalangan sarjana bidang Sejarah, Sains Politik dan Sosiologi. Berdasarkan korpus kajian ‘wanita dalam politik’, jelas bahawa sudut pandang nasionalisme amat kukuh mendasari perbincangan aspek-aspek politik wanita Melayu sejak kemunculan dan pasang surutnya sepanjang tahun 1945 hingga 1957 di Tanah Melayu.

Di Malaysia, penyelidikan mengenai wanita dalam politik mendapat tumpuan para pengkaji sejak awal dekad 1970-an. Ia berterusan menarik minat para penyelidik dekad demi dekad berdasarkan kuantiti penghasilan karya akademik mengenai wanita dalam politik. Peningkatan ini boleh dilihat menerusi kohort (Pra 1970) berjumlah dua kajian, kohort (1970-1980) berjumlah 21 kajian dan kohort (1981-1989) berjumlah 19 kajian (Jamilah 1991: 2). Selain itu, bibliografi kajian wanita lain menunjukkan kohort (1970-1989) sebanyak 40 kajian dan kohort (1990-2004) sebanyak 102 kajian (Zainab 2009: 9). Penyelidikan wanita dalam politik banyak memberi tumpuan kepada wanita Melayu, khususnya Kaum Ibu UMNO atau Wanita UMNO. Antara penyelidikan yang terawal ialah disertasi Doktor Falsafah oleh Lenore Manderson pada tahun 1977 mengenai Kaum Ibu UMNO yang kemudian diterbitkan pada tahun 1980. Selanjutnya, kajian tesis Doktor Falsafah oleh Virginia H. Dancz pada tahun 1981 turut merangkumi analisis golongan wanita Melayu dalam parti-parti politik di Semenanjung Malaysia (Fan 1984: 242).

Walaupun daripada segi kuantitinya, hasil kajian wanita dalam politik amat memberangsangkan, daripada segi kualitatif, tema wanita dalam politik masih perlu diteroka dan dikupas dengan lebih mendalam, khususnya kajian politik wanita Melayu secara teoritis dan konseptual. Menyentuh perkara ini, Jamilah (1991: 7) menyatakan bahawa “[w]hen compared with the progress made in many countries overseas the state of Women Studies in Malaysia is still very underdeveloped especially in terms of its theoretical development”. Pembangunan teori dalam korpus kajian wanita masa kini memerlukan kenyataan ini diteliti semula kerana pada masa kini isu wanita dalam politik semakin rancak diwacanakan, hasil keterbukaan ruang demokrasi yang antara lain dipacu oleh media sosial. Apatah lagi, dengan kesediaan data-data baharu seperti memoir dan biografi tokoh wanita serta laporan dan perangkaan yang lebih sensitif gender, kajian wanita Melayu dalam politik kian dijadikan subjek penyelidikan dalam kalangan akademik. Apa pun, pembangunan teori dan konsep ini hendaklah bermaksud perekayasaan teori dan konsep berdasarkan pengalaman Malaysia, bukannya aplikasi konsep daripada luar ke atas pengalaman di Malaysia tanpa usaha kritis dan ikhtiar untuk mengangkat ilmu watan.

SOROTAN KAJIAN: ‘NASIONALISME’ SEBAGAI PERSPEKTIF DOMINAN POLITIK WANITA MELAYU

Kepelbagaian perspektif bagi melihat sesuatu fenomena seperti politik wanita Melayu memperluas pandangan bagi memahami persoalan-persoalan di sekitarnya. Apa yang lebih penting ialah mendapatkan perspektif yang tepat lagi jitu bagi sesuatu fenomena. Hal ini kerana realiti politik wanita Melayu memerlukan penjelasan bukan sahaja pada peringkat ruang awam (kerajaan, parti politik, badan bukan kerajaan), bahkan ruangan peribadi iaitu dalam lingkungan rumah tangga. Apakah perspektif yang ditawarkan oleh para pengkaji yang menekuni dan menyentuh perihal politik wanita Melayu? Hal ini dibincangkan dalam bahagian ini dengan menyorot satu-persatu karya akademik yang dihasilkan oleh pengkaji mengenai politik wanita Melayu, terdiri daripada para sejarawan, ahli Sains Politik dan ahli Sosiologi.

Antara wacana akademik yang terawal tentang kegiatan politik wanita Melayu adalah mengenai

Pergerakan Kaum Ibu UMNO (1945-1972). Kajian oleh sejarawan Ramlah (1980) berkenaan sayap wanita parti politik berfahaman nasionalis UMNO ialah deskripsi mendalam dengan pemaparan politik era pra merdeka. Kemunculan kesedaran politik wanita Melayu ditunjukkan sejak tercetusnya semangat kebangsaan pada tahun 1946, ketika Malayan Union dicanangkan kolonial British. Pada masa itu, aktiviti politik wanita bergerak seiring dengan persediaan untuk kemerdekaan dan berkerajaan sendiri seperti pendaftaran ahli parti politik, pengumpulan yuran keahlian dan kempen pilihan raya. Wanita menjadi penyokong pucuk pimpinan parti politik. Ini menunjukkan matlamat politik kebangsaan menjadi inti pati politik wanita Melayu. Selain itu, Ramlah (1980) merakamkan sisi politik gender dalam Kaum Ibu UMNO. Dalam kongres parti, wujud gesaan penambahan bilangan perwakilan wanita dalam kerajaan persekutuan dan penetapan lima orang calon wanita dalam Pilihan Raya 1955. Di samping itu, Raja Perempuan Perlis menyuarakan isu kemunduran taraf pendidikan wanita, selain Puteh Mariah menuntut gaji sama untuk kerja yang sama bagi guru wanita dan lelaki kerana kedua-duanya menerima latihan dan kelulusan yang sama. Kesemua ini menunjukkan agenda kebangsaan dan isu wanita menjadi inti pati politik wanita Melayu sejak sebelum merdeka. Berkenaan kemunculan wanita Melayu dalam kegiatan politik, Khoo (1994) juga berpandangan penglibatan politik wanita di Tanah Melayu membangun dengan pesat sebagai fenomena baharu pasca Perang Dunia Kedua. Penglibatan politik wanita Melayu secara besar-besaran dalam lapangan siasah moden di Tanah Melayu merupakan implikasi Malayan Union 1946. Fakta ini memperkukuh bahawa ideologi nasionalisme itulah yang berperanan besar menyuntik penglibatan wanita Melayu dalam kancah politik Tanah Melayu.

Memperkuat lagi pertautan politik wanita Melayu dan nasionalisme, Sha'ban (1997) menyatakan penglibatan politik wanita Melayu pra merdeka dimanifestasikan melalui perjuangan menyingkirkan kolonial British di Tanah Melayu. Penentangan Malayan Union 1946 menerusi Kaum Ibu UMNO dianggap sebagai cetusan kesedaran politik besar-besaran yang selanjutnya dihalakan ke arah usaha untuk merealisasikan kemerdekaan. Proses politik ini menyumbang ke arah pembentukan organisasi wanita sebagai agen perlindungan hak wanita dan perkongsian kuasa dalam usaha membela maruah bangsa. Setelah

terbentuknya Persekutuan Tanah Melayu pada tahun 1948, beberapa tokoh wanita Melayu menjadi perwakilan dalam badan legislatif peringkat negeri dan persekutuan. Jelasnya, perkembangan tersebut menjadikan wanita Melayu sebagai kumpulan etnik paling aktif berbanding wanita Cina dan India. Bagi Sha'ban (1997: 55), "*The Malay women, in brief, have established a very rich history of political involvement and awareness, a history that assisted in paving the way for independence*" iaitu kenyataan yang jelas menunjukkan eratnya politik wanita Melayu dengan latar perjuangan kemerdekaan. Di samping itu, premis sedemikian dikongsi oleh Kamalia (1998) yang menyifatkan penglibatan politik wanita Melayu dipengaruhi hasrat nasionalis Melayu untuk menggagalkan gagasan Malayan Union. Dalam hal ini, tindakan politik wanita Melayu yang memihak nasionalisme dianggap terbentuk hasil pragmatisme politik berbanding perjuangan berasaskan ideologi *per se*. Begitu juga dengan Rohana (1999) yang menyelidiki feminisme di Malaysia, beliau menyatakan sejarah politik wanita Melayu sekitar dekad 1940-an terangkum dalam perjuangan anti kolonial atau kemerdekaan yang merupakan prioriti politik nasional. Namun, apa yang turut ditekankan oleh Rohana (1999) ialah wanita juga mengartikulasi isu pendidikan dan hak perwakilan wanita.

Berdasarkan pandangan para sarjana tersebut, isu nasionalisme dan emansipasi wanita menjadi tenaga penggerak wanita Melayu dalam politik. Kedudukan ideologi dalam menentukan trend politik wanita Malaysia, termasuk wanita Melayu diulas oleh ahli Sains Politik, Rashila & Saliha (1998) bahawa penglibatan politik wanita dilatari orientasi ideologi khusus bagi setiap fasa yang mana wanita membuktikan peranan penting mereka dalam politik nasional. Seandainya ideologi bukan faktor penentu, ia nyata amat berpengaruh terhadap pencorakan kegiatan politik wanita. Sehubungan itu, latar politik nasional amat berperanan. Dimensi ideologi yang mewarnai politik wanita (Melayu) dekad 1940-an hingga dekad 1960-an ialah (i) nasionalisme, (ii) berkerajaan sendiri dan (iii) pembinaan negara bangsa yang jelas berkait dengan nasionalisme. Selain itu, terdapat isu berteraskan kepentingan wanita yang diartikulasikan Khatijah Sidek seperti penubuhan sebuah parti politik yang mewakili wanita di Tanah Melayu.

Mengenai struktur gerakan wanita pra merdeka, Maznah (2002) menyatakan gerakan wanita dalam perjuangan anti kolonial terstruktur kepada

kumpulan etnik. Ia tidak pernah menyatukan wanita pelbagai etnik melalui wadah tunggal beridentitikan gender. Isu gender atau feminisme terpinggir kerana penglibatan wanita dalam politik hanya bertujuan untuk memperkuat sokongan terhadap parti politik seperti Kaum Ibu UMNO dan AWAS yang merupakan sayap wanita gerakan nasionalis. Bagaimanapun, dalam Kaum Ibu UMNO, seperti yang turut dinyatakan oleh Rashila & Saliha (1999), Khatijah Sidek merupakan satu-satunya tokoh wanita yang vokal dalam mempersoal ketidakadilan gender dalam parti politik. Isu-isu yang disuarakan ialah pemeraksanaan perwakilan wanita dalam pembuatan keputusan parti, tuntutan autonomi sayap wanita dalam UMNO yang tidak perlu melalui birokrasi peringkat bahagian dan cawangan serta penambahan bilangan wanita sebagai calon pilihan raya peringkat kebangsaan.

Memperkukuh lagi perspektif nasionalisme dalam wacana politik wanita, Lai (2003) menyifatkan mobilisasi wanita paling berjaya dalam sejarah tanah air adalah melalui gerakan nasionalisme anti kolonial. Gerakan nasionalisme bukan terpisah mengikut garisan etnik sahaja, bahkan dipencarkan mengikut haluan kanan dan kiri. Bagi wanita Melayu, gerakan berhaluan kanan Kaum Ibu UMNO, manakala haluan kiri diwakili AWAS. Kaum Ibu UMNO dan AWAS ialah sayap wanita parti politik yang dinaungi parti politik bermatlamatkan kemerdekaan iaitu UMNO dan PKMM. Sebagai sayap wanita parti politik, isu dan kepentingan wanita disuarakan dalam lingkungan parti politik walaupun kesannya adalah terhad. Misalnya, hak pengundian, hak berpolitik dan hak perwakilan dalam pembuatan keputusan parti dibincangkan dan dijamin meskipun ia tidak menjadi prioriti.

Ng et al. (2006) antara pengkaji yang mendahului perbincangan gerakan politik wanita di Tanah Melayu sebagai memiliki bibit awal kesedaran feminisme. Elemen feminisme wujud dalam gerakan rakyat yang didorong semangat nasionalisme anti kolonial yang mana aktivisme politik anti kolonial saling membangkitkan perbincangan mengenai hak wanita dalam pendidikan dan penglibatan dalam organisasi politik. Ia menunjukkan dimensi nasionalisme sememangnya tidak dapat dipisahkan apabila kita membicarakan mengenai emansipasi wanita Melayu kerana nasionalisme merupakan latar awal bagi kebangkitan politik wanita Melayu. Zeenath (2006) turut memperkuat peranan nasionalisme terkait penglibatan politik wanita Melayu, khususnya Kaum Ibu UMNO. Seperti sarjana-sarjana lain,

adalah didapati penentangan Malayan Union dan aktivisme nasionalis Melayu untuk kemerdekaan menjadi latar politik wanita Melayu pra merdeka. Kegiatan politik Kaum Ibu UMNO tertumpu kepada pengukuhan parti, pemantapan barisan kepimpinan dan sokongan wanita di peringkat akar umbi. Walau bagaimanapun, seperti ditegaskan oleh sarjana-sarjana lain, terdapat artikulasi politik berteraskan isu gender seperti hak pengundian, bilangan perwakilan dan penstrukturan wanita ke dalam sebuah parti politik tunggal.

Berdasarkan kupasan para sarjana mengenai fenomena politik tanah air era pra merdeka, jelaslah bahawa nasionalisme menjadi perspektif dominan bagi cetusan dan perkembangan kegiatan politik wanita Melayu, khusus dari tahun 1945 hingga 1957, sebaik tamat Perang Dunia Kedua hingga kemerdekaan Persekutuan Tanah Melayu. Popularnya perspektif nasionalisme dalam kajian politik wanita Melayu adalah kerana pemilihan unit analisisnya ialah gerakan sayap wanita parti politik seperti Kaum Ibu UMNO dan AWAS iaitu sayap wanita parti politik berideologi nasionalisme. Apatah lagi, senario politik tanah air sejak tahun 1945 sehingga 1957 yang menjadi latar belakang pembangunan politik wanita Melayu ialah perjuangan kemerdekaan tanah air dan persediaan berkerajaan sendiri setelah merdeka.

Politik wanita Melayu mempunyai pelbagai dimensi. Dimensi perjuangan hak wanita, emansipasi wanita dan feminisme menyentuh mengenai kegiatan tokoh politik wanita Melayu mula ditimbulkan dalam kajian oleh Mahani (2006), Ting (2007), Sohaimi (2011), Ruhana (2013), Ting (2013) dan Muhammad Rahimi (2014). Ia melibatkan politikus wanita Melayu iaitu Khatijah Sidek, Fatimah Hashim, Aishah Ghani dan Shamsiah Fakeh. Selain fokus kajian tokoh, kajian bertemakan emansipasi wanita berfokuskan sayap wanita parti politik pernah dilaksanakan oleh Asiah (1960). Kupasan aspek teori dan konsep bagi perjuangan politik wanita di Tanah Melayu dikemukakan oleh Ruhana (2013) yang salah satunya membahaskan 'feminisme dan nasionalisme' dan diktum *the personal is political* sebagai alat analisis perjuangan wanita dalam politik di Tanah Melayu. Sehubungan itu, makalah ini akan menghujahkan aspek-aspek teori dan konsep tersebut berdasarkan data empirik daripada memoir.

PERMASALAHAN KAJIAN: 'EMANSIPASI WANITA' SEBAGAI PERSPEKTIF POLITIK WANITA MELAYU

Sehubungan dengan sorotan perspektif politik wanita Melayu dari tahun 1945 hingga 1957, ternyata kegiatan dan struktur politik wanita adalah berpaksikan nasionalisme. Ia digambarkan sebagaimana slogan terawal UMNO berbunyi 'Hidup Melayu!' yang kemudian secara beransur-ansur memperbaharui matlamat nasionalismenya kepada gerakan anti kolonial dengan pekik 'Merdeka!' (Khoo 1994: 5). Nasionalisme sebagai perspektif politik wanita Melayu amat berguna sekali untuk mengupas aspek cetusan, perkembangan dan pasang surut kegiatan politik wanita Melayu. Sehubungan itu, kepentingan perspektif nasionalisme dalam kajian politik wanita Melayu sejak tahun 1945 hingga 1957 mustahil untuk diruntuhkan. Hal ini lantaran hakikat sejarah politik wanita pra merdeka sememangnya sebahagian daripada sejarah nasionalisme di Tanah Melayu.

Meskipun paradigma nasionalisme begitu tajam dan ampuh untuk menjelaskan aktivisme politik wanita Melayu dan struktur organisasi politiknya iaitu sayap wanita UMNO dan PKMM, ianya menenggelamkan isu wanita yang menjadi salah satu motif politik ketika itu. Di sebalik kegiatan politik wanita Melayu pra merdeka, tersirat agenda emansipasi wanita Melayu yang terhasil sebagai tindak balas terhadap kemerosotan keseimbangan hubungan gender era pra kolonial ke era kolonial. Sejarah wanita era pra kolonial dan era kolonial menunjukkan berlakunya jurang modenisasi berteraskan gender. Menurut sejarawan Reid (2014), wanita Melayu era pra kolonial mempunyai autonomi relatif yang tidak dinikmati wanita dalam masyarakat Asia lain. Autonomi relatif wanita merupakan unsur terpenting yang memastikan keseimbangan gender masyarakat Melayu. Namun, ia dihakis oleh pemodenan bawaan kolonial yang berteraskan dominasi lelaki. Peminggiran wanita Melayu bermula melalui pemodenan pendidikan, justeru menyempitkan peluang wanita untuk berkecimpung dalam dunia politik dan ekonomi moden. Pengecilan peluang wanita Melayu dalam ruang awam pada era kolonial ini lalu menimbulkan cetusan agenda emansipasi wanita Melayu. Walaupun terhad, penekanan dimensi emansipasi wanita tidak boleh diabaikan dalam pemerihal dan pemahaman motif kegiatan politik wanita Melayu (1945-1957).

Oleh yang demikian, bukankah isu politik wanita wajar diteliti berdasarkan lensa emansipasi wanita? Jadi, mengapakah kajian politik wanita Melayu jelas lebih mengutamakan sudut pandang nasionalisme? Menjawab soalan tersebut, artikel ini tidak menafikan kepentingan paradigma nasionalisme untuk menggambar-jelaskan cetusan dan perkembangan politik wanita Melayu. Bahagian selanjutnya menjelaskan mengapa nasionalisme dijadikan perspektif utama dalam kajian politik wanita Melayu, lantas mempertimbangkan perspektif emansipasi wanita atau feminisme.

KAEDAH KAJIAN: MEMOIR SEBAGAI SUMBER SEJARAH EMANSIPASI WANITA MELAYU

Bahagian ini mengusulkan keperluan pemanfaatan memoir sebagai sumber sejarah emansipasi wanita Melayu. Ia merupakan sumber terpenting yang menyerlahkan citra feminisme yang tersirat dalam politik wanita Melayu. Bagi Mahani (2008), sumber penulisan sejarah penglibatan politik wanita Melayu terdiri daripada beberapa sumber seperti dokumen parti politik, surat, akhbar, temu bual, koleksi peribadi keluarga dan memoir. Sehubungan itu, artikel ini akan memanfaatkan salah satu jenis sumber yang dikemukakan iaitu penulisan berbentuk memoir oleh tokoh-tokoh wanita Melayu yang memerihalkan pengalaman peribadi dan penglibatan mereka dalam politik tanah air.

Sebagai sumber sejarah bertaraf primer, memoir ialah coretan pengalaman terpilih yang penting dalam membahaskan persoalan politik wanita Melayu. Memoir ialah periwayatan hidup yang dikarang sendiri oleh tokoh atau hasil kerjasama penulis lain. Ia memaparkan sudut-sudut penting dalam hidup yang menjadi titik perubahan kehidupan, baik daripada segi moral, intelek dan politik (Shamsul 2008: 274). Memoir sebagai sumber sejarah melengkapkan pemahaman konteks sejarah yang lebih luas. Apabila memoir dijadikan sebagai sumber sejarah, perlulah juga disedari bahawa pemikiran atau pendapat wanita terhadap sesuatu peristiwa atau kehidupan lampau, adakalanya dipengaruhi pengalaman baharu. Maka, sudut pandang mereka cenderung berubah. Pemikiran mereka tentang sesuatu peristiwa bukan lagi seperti apa adanya (Ting 2013: 152).

Dalam artikel ini, memoir yang digunakan untuk menyingkap citra emansipasi wanita dalam

politik ialah penulisan memoir diri oleh Aishah (1992) berjudul *Aishah Ghani: Memoir Seorang Pejuang*, Shamsiah (2007) bertajuk *Memoir Shamsiah Fakeh: Dari AWAS ke Rejimen ke-10* dan Khatijah (2010) iaitu *Memoir Khatijah Sidek: Puteri Kesateria Bangsa*. Bagi menonjolkan dimensi emansipasi wanita dalam pengalaman sejarah politik wanita Melayu, terdapat dua aspek yang perlu diberikan penekanan. Pertama, pempolitan pengalaman peribadi tokoh yang didiskriminasikan atas faktor gender dalam perjuangan politik yang mana ia berperanan membentuk tokoh wanita tersebut sebagai seorang yang berusaha melawan ketidakadilan gender mengikut strategi yang diyakini mampu membawa perubahan. Kedua, hubungan nasionalisme dan emansipasi wanita, sama ada bersifat harmoni atau konflik yang menunjukkan dua ideologi ini merupakan perspektif yang lebih murni bagi politik wanita Melayu.

DAPATAN KAJIAN: POLITIK PERIBADI DAN HUBUNGAN EMANSIPASI WANITA-NASIONALISME

Berdasarkan analisis terhadap memoir Khatijah Sidek, Aishah Ghani dan Shamsiah Fakeh, terdapat dua dapatan kajian yang dibincangkan dalam bahagian ini. Pertama, kajian ini mendapati bahawa adanya unsur pempolitan pengalaman peribadi berteraskan gender yang dimanifestasikan melalui perjuangan politik Tanah Melayu era pra merdeka. Kedua, kajian ini mengenal pasti bahawa agenda emansipasi wanita dan nasionalisme di Tanah Melayu mempunyai interaksi yang tersurat berbanding tersirat, yang mana ia bersifat dua dimensi iaitu 'konflik' dan 'harmoni'.

PEMPOLITIKAN PENGALAMAN PERIBADI WANITA MELAYU DALAM PERJUANGAN POLITIK DI TANAH MELAYU

Seperti mana ditimbulkan oleh Ruhana (2013) mengenai sarjana feminis, pengalaman hidup dan kesedaran dalaman wanita menjadi unsur pentakrifan semula politik yang selalunya dikaitkan dengan kuasa. Ia menjadi satu kalimat yang dipegang oleh para pejuang emansipasi wanita iaitu *'the personal is political'*. Ia bermaksud perasaan dan motif peribadi diterapkan dalam perjuangan politik seterusnya menyumbang ke arah

perubahan dalam masyarakat. Sehubungan itu, bagi Khatijah Sidek, Aishah Ghani dan Shamsiah Fakeh, kecekalan perjuangan untuk memperbaiki taraf golongan wanita yang dilakukan mereka berkait dengan pengalaman peribadi berdimensikan isu gender.

Dalam memoir beliau, Shamsiah (2007) membincangkan aspek penting yang sebenarnya secara tidak langsung adalah merupakan salah satu fokus analisis teori feminisme iaitu faktor diskriminasi wanita. Ketajaman pemikiran Shamsiah Fakeh mengenai faktor-faktor diskriminasi wanita ditunjukkan melalui kesedaran beliau mengenai pelbagai lapisan faktor penindasan wanita yang berpunca daripada sistem feudalisme, kapitalisme dan imperialisme (Shamsiah 2007: 44). Kesedaran tentang lapisan-lapisan faktor diskriminasi demikian melangkai satu jenis kesedaran bahawa wanita didiskriminasi oleh faktor jantina semata-mata, sedangkan terdapat pelbagai faktor yang menafikan dan mengecilkan hak dan peluang wanita secara sistematik.

Pengalaman peribadi Shamsiah dalam alam rumah tangga yang bersisi gender ternyata mengesankan diri dalam perjuangan politik. Hal ini kerana Shamsiah Fakeh menyifatkan dirinya mengalami penindasan kerana sikap kaum lelaki, adat resam kuno, peraturan agama dan lain-lain (Shamsiah 2007: 44). Shamsiah Fakeh pernah melangsungkan kahwin sebanyak empat kali. Semasa dua perkahwinan yang terawal, layanan buruk suami terhadap isteri begitu dirasai Shamsiah Fakeh. Perkahwinan pertama bersama Yasin Kina boleh disifatkan sebagai kahwin paksa kerana Shamsiah Fakeh tidak mempunyai pilihan selain berkahwin pada usia 16 tahun. Ia diatur sendiri oleh Tuan Guru Lebai Maadah iaitu guru agama Madrasah Aliyah Islamiah di mana Shamsiah Fakeh menuntut ilmu agama. Lebih memburukkan keadaan, Shamsiah Fakeh diceraikan oleh Yasin Kina ketika sarat hamil lapan bulan (Shamsiah 2007: 19-21). Begitu juga dengan perkahwinan kedua bersama J.M. Rusdi iaitu seorang perisik tentera Jepun. Shamsiah Fakeh yang menginjak usia 19 tahun telah dibawa suami beliau ke Bagan Serai, Perak. Di situ, Shamsiah Fakeh ditinggalkan selama tiga bulan oleh J.M. Rusdi tanpa khabar berita. Keperitan pengabaian isteri dan penantian yang ditanggung Shamsiah Fakeh berakhir tragis apabila beliau akhirnya dibawa oleh J.M. Rusdi pulang ke kampung halaman di Kuala Pilah, Negeri Sembilan. Dengan mudah, Shamsiah Fakeh diceraikan atas

alasan ‘jodoh sudah berakhir’ (Shamsiah 2007: 25-28). Keperitan perasaan ini dikongsi oleh Shamsiah (2007: 21) menurut beliau,

“Suatu kesan yang mendalam terpendam di sanubariku iaitu kesan penindasan kaum lelaki terhadap wanita. Aku tidak tahu apakah ini perbuatan manusia ataukah sudah ditakdirkan bahawa wanita harus menerima penindasan kaum lelaki. Mungkin kesan mendalam ini merupakan asas keteguhanku dalam perjuangan selanjutnya.”

Pengalaman buruk dalam rumah tangga menyedarkan Shamsiah Fakeh bahawa wanita mengalami pelbagai jenis penderitaan, pengabaian dan penceraian ketika hamil serta ketidakadilan layanan suami yang mengamalkan poligami, meskipun bukan satu kesalahan di sisi agama Islam. Sehubungan itu, pengalaman bersifat peribadi ini telah meneguhkan keyakinan Shamsiah Fakeh tentang kepentingan perjuangan pembebasan wanita daripada pelbagai belenggu penindasan yang akhirnya diterjemahkan melalui perjuangan kemerdekaan tanah air sebagai strategi emansipasi wanita. Kemerdekaan bagi Shamsiah Fakeh merupakan langkah pertama ke arah emansipasi wanita sejati. Oleh sebab itu, ia akan memakan masa yang jauh lebih panjang untuk direalisasikan (Shamsiah 2007: 45).

Sementara itu, pembentukan sikap Khatijah Sidek sebagai pembela hak wanita berkait rapat dengan pengalaman perjuangan politik revolusi kemerdekaan Indonesia. Di Indonesia, Khatijah Sidek sentiasa mendapat sokongan dan dorongan daripada para pemimpin lelaki, bahkan sejak di bangku sekolah. Khatijah Sidek mula berjinak-jinak dalam dunia kepimpinan menerusi kumpulan kecil di sekolah iaitu Ardjasni (Khatijah 2010: 45). Setelah dewasa, Khatijah Sidek menubuhkan persatuan politik wanita iaitu Semangat Bunda di Binjai, Indonesia pada tahun 1939 (Khatijah 2010: 50). Apabila perjuangan revolusi rakyat Indonesia menentang kolonial Belanda meletus, Khatijah Sidek menubuhkan pula pasukan perajurit sukarelawan wanita Puteri Kesateria pada tahun 1944 (Khatijah 2010: 69). Semasa memimpin persatuan-persatuan wanita tersebut, Khatijah mendapat sokongan daripada pemimpin lelaki kerana tenaga wanita amat diperlukan untuk memperkuatkan perjuangan nasionalisme di Indonesia. Selain itu, persatuan-persatuan wanita di Indonesia bergerak dengan aktif dan tersusun, lalu telah banyak isu-isu wanita dibincangkan dan diberikan perhatian.

State of mind Khatijah Sidek sebagai perempuan di Indonesia memeranjatkan beliau ketika meninjau

keadaan wanita di Tanah Melayu. Wanita di Tanah Melayu disifatkan sebagai ‘sangat tertindas, lemah dan pertubuhan wanita berada dalam keadaan buruk’ (Khatijah 2010: 80). Mempertimbangkan kedaifan usaha pembelaan wanita di Tanah Melayu, Khatijah Sidek bertekad untuk kembali ke Tanah Melayu dan menubuhkan persatuan kebajikan kaum wanita iaitu Himpunan Wanita Indonesia Malaya (HIMWIM) (Khatijah 2010: 87). Keinginan beliau untuk merawat keadaan wanita di Tanah Melayu secara tidak langsung telah mempertemukan Khatijah Sidek dengan Dr. Hamzah Taib seorang tokoh pemimpin Lembaga Kesatuan Melayu Johor. Perkahwinan tersebut mengakibatkan Khatijah Sidek rela hidup bersedu meskipun ia mencalarakan imej anti poligami beliau di negara asal Indonesia. Kerelaan Khatijah Sidek mengetepikan pendirian tersebut adalah untuk memenuhi cita-cita perjuangan wanita dalam kemerdekaan tanah air (Khatijah 2010: 94).

Walau bagaimanapun, tekad Khatijah Sidek untuk memajukan golongan wanita di Tanah Melayu terbantut akibat penahanan beliau di bawah Akta Darurat dari tahun 1948 hingga 1950 di Penjara Outram Road, Singapura. Ketika di penjara, Khatijah Sidek amat berdukacita dengan nasib diri tetapi beliau menetapkan keyakinan bahawa, “sebagai seorang pemimpin, saya tahu saya harus berjuang untuk cita-cita dan matlamat saya, bahawa perjuangan saya untuk emansipasi wanita Melayu masih belum berakhir” (Khatijah 2010: 100). Dalam penglibatan politik Khatijah Sidek, cita-cita perjuangan pemerikasaan hak wanitanya mencetuskan konflik kecil dalam UMNO. Konflik terjadi apabila tuntutan peningkatan bilangan perwakilan Kaum Ibu UMNO daripada empat kepada dua orang perwakilan daripada setiap cawangan disuarakan. Sekiranya tuntutan ini berjaya, ia akan menjamin suara wanita yang lebih kuat dalam pembuatan keputusan parti. Akan tetapi, ia ditolak dalam kongres UMNO pada tahun 1953, di Melaka (Khatijah 2010: 128). Hal ini menunjukkan pemikiran dan cita-cita emansipasi wanita Khatijah Sidek telah ditumpahkan melalui tindakan yang lebih konkrit meski ia selalunya menghadapi rintangan dan tentangan.

Penerapan cita-cita emansipasi wanita dalam aktivisme politik era pra merdeka turut ditonjolkan oleh Aishah Ghani. Begitu pun, perlawanan terhadap ketidakadilan gender lebih terserlah menerusi pengalaman individual Aishah Ghani. Pembentukan sikap Aishah Ghani untuk menentang penindasan

wanita terbentuk daripada kekangan adat terhadap kebebasan wanita. Maka, Aishah Ghani mencabar kelaziman budaya dalam masyarakat dengan berpendirian untuk mendapatkan kualiti pendidikan terbaik yang tidak dinikmati ramai wanita pada zaman itu. Malahan, Aishah Ghani ialah sosok wanita yang lahir hasil kesedaran pendidikan wanita Melayu era pra merdeka. Keinginan terhadap pendidikan yang lebih baik menerpa saat Aishah Ghani menyaksikan karisma seorang guru pelawat wanita Cik Kontik Kamariah di sekolah. Aishah Ghani mula memikirkan citra wanita yang berbeza dengan peranan tradisional wanita Melayu. Melihat ketokohan Cik Kontik Kamariah, Aishah (1992: 4) tergetus bahawa,

“...Kalau Cik Kontik ini boleh menjadi guru pelawat, memandu kereta sport dan memberi arahan kepada seorang laki-laki iaitu guru besar saya, maka salah anggapan masyarakat bahawa wanita ini hanya layak untuk menjadi penunggu rumah sahaja...”.

Tidak sekadar memendam perasaan beliau, Aishah Ghani memberontak terhadap kelaziman ibu bapa dalam kalangan masyarakat Melayu yang akan mengahwinkan anak perempuan mereka pada usia muda. Bagi Aishah Ghani, ia merupakan manifestasi sikap masyarakat yang tidak mempercayai golongan wanita justeru harus diubah. Pilihan diri sebagai seorang wanita yang berhak menentukan kehidupan sendiri adalah untuk mendapatkan hak pendidikan, bukannya kehidupan berumah tangga (Aishah 1992: 5). Bahkan, setelah berkahwin, Aishah Ghani masih merasakan dirinya dalam kekurangan kerana belum mencapai tahap pendidikan yang diidamkan. Atas persetujuan suami Abdul Aziz, impian Aishah Ghani untuk menimba ilmu tercapai apabila beliau mengikuti kursus kewartawanan di London, England yang mana beliau meninggalkan suami untuk menjaga anak-anak di tanah air (Aishah 1992: 42-43). Tindakan sedemikian sebenarnya amat jarang dilakukan kerana ia melawan arus peranan gender tradisional lelaki dan wanita dalam masyarakat. Namun, ia dilakukan oleh Aishah Ghani kerana keinginan beliau untuk memajukan diri sebagai wanita dalam pengisian kemerdekaan tanah air iaitu peluang yang sukar diperoleh semasa Tanah Melayu berada di bawah pentadbiran kolonial British.

HUBUNGAN EMANSIPASI WANITA DAN NASIONALISME

Hubungan emansipasi wanita dan nasionalisme adalah salah satu fokus perbincangan para sarjana. Penelitian hubungan feminisme dan nasionalisme berdasarkan kes di beberapa buah negara berlainan menawarkan kepelbagaian perspektif. Ia dilakukan antaranya oleh Jayawardena (1986) dan West (1997). Salah satu isu yang mendapat perhatian para sarjana ini ialah sumber maklumat mengenai sejarah wanita itu sendiri. Bagi mengenal pasti keadaan hubungan feminisme dan nasionalisme, ia bukan sahaja memerlukan analisis teoretis, bahkan usaha bersifat penyejarahan. Oleh itu, Jayawardena (1986: 261) mengakhiri *Feminism and Nationalism in the Third World*, sebuah karya *sine qua non* dalam perbahasan isu feminisme dan nasionalisme dengan menyatakan, “*This is the history that remains to be written*”. Bagi melanjutkan penelitian mengenai hubungan feminisme dan nasionalisme, memoir tokoh-tokoh wanita berperanan sebagai sumber sejarah yang menampilkan idea atau pemikiran dan pengisahan peristiwa berkaitan emansipasi wanita dan nasionalisme.

Konflik politik berlaku apabila matlamat kepentingan wanita ditegakkan menerusi wadah organisasi politik berideologikan nasionalisme. Hal sedemikian telah berlaku ketika perbahasan usul peletakan calon-calon wanita dalam Pilihan Raya 1955 semasa Perhimpunan Agung UMNO 1954 diadakan di Pulau Pinang. Ciri sesebuah memoir antaranya ialah merakamkan peristiwa yang penting lagi bermakna dalam kehidupan seseorang penulis. Kepentingan peristiwa tersebut terbukti apabila Aishah Ghani dan Khatijah Sidek memerihalkan dalam memoir mereka mengenai kejadian pertelingkahan usul calon wanita dalam Pilihan Raya 1955 mewakili Pergerakan Kaum Ibu UMNO. Sehubungan itu, ia tentunya peristiwa yang penting sehingga berbekas dalam ingatan kedua-dua tokoh ini. Sikap yang ditunjukkan oleh Aishah Ghani dan Khatijah Sidek adalah berbeza terhadap usul kepentingan wanita tersebut, meskipun mereka sama-sama menyedari kepentingan wanita perlu diberikan perhatian dalam parti politik.

Pendirian Khatijah Sidek begitu sukar berganjak daripada menuntut meletakkan lima orang calon wanita dalam Pilihan Raya Parlimen Persekutuan 1955. Usul ini sukar diterima oleh para perwakilan lelaki khususnya golongan bapa dan Pergerakan Pemuda. Alasan yang diberikan untuk menolak

usul Kaum Ibu UMNO berbaur diskriminasi gender iaitu wanita terlalu lemah, kerja wanita adalah di dapur dan belum tiba masanya untuk wanita berperanan sebagai pemimpin kerana perlukan latihan pengucapan awam. Hujah tersebut dibalas Khatijah Sidek dengan mengemukakan kejayaan para pemimpin wanita apabila mereka berpeluang untuk memegang jawatan. Khatijah Sidek memetik prestasi beliau apabila diberikan peluang oleh Tunku Abdul Rahman memegang jawatan sebagai pegawai penerangan wanita. Atas peluang itu, beliau berjaya menambah ahli wanita UMNO 10,000 orang dan membentuk 130 cawangan UMNO. Bagi Khatijah Sidek, beliau percaya perjuangan hak wanita inilah penyebab kepada penyingkiran beliau daripada jawatan Ketua Kaum Ibu UMNO, meskipun secara rasminya dikatakan melanggar disiplin parti (Khatijah 2010: 148).

Seorang tokoh wanita yang turut menghadapi peristiwa usul kontroversi pada Perhimpunan Agung UMNO 1954 ialah Aishah Ghani. Beliau sendirilah yang membentangkan usul Kaum Ibu UMNO meletakkan calon dalam pilihan raya tanpa melalui peringkat cawangan atau bahagian. Walau bagaimanapun, usul ini disyaratkan diterima oleh Majlis Tertinggi UMNO dengan pindaan iaitu mengizinkan Kaum Ibu UMNO mengemukakan calon-calon tertakluk kepada persetujuan Majlis Tertinggi UMNO. Aishah Ghani sedar bahawa usul tersebut amat besar manfaatnya bagi kepentingan wanita untuk dilayan secara adil dalam UMNO. Akan tetapi, Aishah Ghani lebih mengutamakan kepentingan UMNO sebagai sebuah parti politik utama Tanah Melayu yang sedang memperjuangkan kemerdekaan. Pendirian Khatijah Sidek sebagai Ketua Kaum Ibu UMNO yang enggan menerima pindaan usul diketepikan. Aishah Ghani bersetuju menerima pindaan demi untuk menyelamatkan hubungan Kaum Ibu UMNO dengan Majlis Tertinggi UMNO daripada berkonflik atas isu tersebut (Aishah 1992: 108-109).

Selain konflik dalam parti politik yang berupa fenomena konflik antara emansipasi wanita dan nasionalisme, hubungan emansipasi wanita dan nasionalisme juga bersifat pengharmonian kepentingan politik antara Khatijah Sidek yang mewakili sosok wanita dan suami beliau Dr. Hamzah Taib yang mewakili nasionalis. Walaupun Khatijah Sidek kuat menentang amalan poligami di Indonesia, beliau telah bersetuju untuk berkahwin dengan Dr. Hamzah Taib sebagai isteri kedua. Persetujuan ini berkait rapat dengan strategi

Khatijah Sidek untuk mencapai cita-cita kemajuan wanita di Tanah Melayu dan Singapura. Dr. Hamzah Taib yang merupakan Naib Yang Dipertua Lembaga Kesatuan Melayu Johor pula memerlukan bantuan Khatijah Sidek untuk memperkukuh sayap wanita kesatuannya (Saliha 2010:24). Oleh sebab itulah perkahwinan mereka dilangsungkan. Ia bersifat *quid pro quo* kerana pendirian anti poligami yang dikompomikan oleh Khatijah Sidek melibatkan unsur 'give and take'. Khatijah Sidek hanya menerima lamaran jika beliau dibenarkan untuk bebas bergiat dalam gerakan wanita menuntut kemerdekaan (Khatijah 2010: 94). Pengenduran pendirian anti poligami Khatijah Sidek ini dilihat sebagai strategi emansipasi wanita kerana ia menyingkirkan faktor diskriminasi wanita yang lebih besar di tanah jajahan iaitu kolonialisme.

Daripada sudut pemikiran pula, Shamsiah Fakeh menyatukan agenda emansipasi wanita dan perjuangan kemerdekaan di Tanah Melayu. Penyatuan matlamat emansipasi wanita dan kemerdekaan tanah air menunjukkan dimensi pengharmonian nasionalisme dan motif politik wanita yang berbaur feminisme. Dalam memoir beliau, Shamsiah Fakeh mengungkapkan perjuangan politik menerusi kata-kata yang merupakan rangkuman kegiatan politik semasa zaman pra kemerdekaan, "Aku hanya seorang pejuang wanita yang berjuang melawan British untuk kemerdekaan tanah air dan untuk emansipasi (kebebasan) wanita" (Shamsiah 2007: 12).

Berpandukan dapatan kajian memoir-memoir tersebut, didapati konflik kepentingan cenderung berlaku apabila matlamat emansipasi wanita ditegakkan semasa agenda kemerdekaan tanah air perlu diutamakan. Persaingan keutamaan matlamat menimbulkan dilema kepentingan dalam kalangan nasionalis wanita yang berjuang menerusi struktur sayap wanita parti politik ideologi nasionalis untuk membaikkan taraf hak wanita. Sehubungan itu, nasionalis wanita Khatijah Sidek, Aishah Ghani dan Shamsiah Fakeh harus menetapkan keutamaan kepentingan golongan wanita atau kepentingan memperkukuh nasionalisme. Sekiranya timbul pertelingkahan atas politik gender, ia berupaya melemahkan kekuatan parti politik, sekali gus mengganggu usaha menuntut kemerdekaan. Hasilnya, kepentingan wanita lazimnya akan dipinggirkan atau ditangguhkan sebentar demi memberi laluan kepada agenda nasional yang meliputi kumpulan yang jauh lebih besar kepentingan matlamat dan manfaatnya di kemudian hari.

Persaingan matlamat yang memenangkan nasionalisme adalah kerana idea emansipasi wanita merupakan gagasan baharu yang masih belum diterima sepenuhnya oleh masyarakat. Agenda emansipasi wanita menghadapi beberapa rintangan iaitu (i) adat yang lebih cenderung meletakkan wanita dalam ruang domestik, (ii) kelas sosial yang lebih mengutamakan wanita golongan elit, (iii) strata kepimpinan dalam parti yang dominan lelaki dan (iv) kolonialisme British yang mencegah dan menghalang kegiatan politik wanita Melayu. Faktor-faktor ini disifatkan oleh Syed Muhd Khairudin (2013) sebagai ‘hegemoni’ terhadap wanita Melayu iaitu penguasaan atau keakuran secara sukarela melalui dasar, norma, ideologi dan budaya yang terinstitusi dalam kehidupan harian. Maka, keakuran sedemikian mengakibatkan pengutamaan agenda nasionalisme ke atas emansipasi wanita lebih mudah diterima.

KESIMPULAN

Sejarah politik wanita Melayu pada era pra merdeka dari tahun 1945 hingga 1957 menunjukkan perjuangan kemerdekaan tanah air atau nasionalisme anti kolonial mendominasi perkembangan dan kegiatan politik wanita. Maka, artikel ini telah menjawab mengapa politik wanita Melayu sering dilihat daripada kaca mata nasionalisme dan bagaimana politik wanita Melayu era pra merdeka adalah merupakan sebahagian daripada agenda emansipasi wanita. Kesediaan sumber sejarah yang boleh menawarkan sudut pandang emansipasi wanita menjadi sebab mengapa politik wanita Melayu sebelum merdeka dianggap sebagai kegiatan politik nasionalisme *per se*, sedangkan terdapat usaha untuk mengemansipasikan wanita melalui jalan politik. Sumber-sumber sejarah yang digunakan sebelum ini untuk memahami dan menjelaskan kegiatan politik wanita Melayu terhad kepada sumber-sumber rasmi seperti fail kerajaan, fail dan surat rasmi parti politik serta akhbar dan majalah yang cenderung menonjolkan kegiatan politik wanita Melayu dalam perjuangan kemerdekaan. Apatah lagi, sumber sekunder seperti buku, jurnal dan tesis mengulang olah bahan-bahan tersebut sehinggakan kaca mata nasionalisme menjadi begitu dominan dalam wacana politik wanita Melayu era pra merdeka. Oleh yang demikian, berdasarkan kajian ini, didapati bahawa penulisan memoir tokoh politik wanita seperti Khatijah Sidek, Aishah Ghani dan

Shamsiah Fakeh yang antara lain diusahakan oleh pihak Institut Alam dan Tamadun Melayu (ATMA) dan Dewan Bahasa dan Pustaka (DBP) amat penting. Ia berperanan sebagai sumber sejarah yang lebih autoritatif dan sarat dengan maklumat kualitatif untuk menjelaskan keperibadian politik wanita Melayu era pra merdeka.

Ketiga-tiga tokoh politik wanita Melayu Aishah Ghani, Khatijah Sidek dan Shamsiah Fakeh memiliki sisi emansipasi wanita yang dimanifestasi dengan cara berbeza. Pembentukan sikap untuk mengubah nasib wanita ialah pempolitan pengalaman peribadi. Berdasarkan penulisan memoir Aishah Ghani, Khatijah Sidek dan Shamsiah Fakeh, hubungan agenda emansipasi wanita dan kemerdekaan nasional wujud dalam dua bentuk iaitu; (i) harmoni dan (ii) konflik. Dua ideologi berlainan alur sejarah ini boleh diharmonikan dengan cara kompromi kepentingan mana-mana satu kepentingan. Lazimnya, ia meminggirkan kepentingan wanita, sementara agenda nasionalisme diletakkan di tengah-tengah titik pusat perjuangan politik. Natijahnya, kepentingan hak wanita berpotensi untuk di kompromi dalam politik nasional. Pengharmonian ini kerana feminisme dan nasionalisme mempunyai titik-titik persamaan iaitu unsur ‘penindasan’ dan ‘pembebasan’ dalam kedua-dua ideologi. Penindasan patriarki (emansipasi wanita) dan penindasan kolonialisme (nasionalisme anti kolonial) membangkitkan penentangan yang impiannya ialah kebebasan. Kebebasanlah yang menjadi konsep besar yang memayungi agenda emansipasi wanita dan kemerdekaan tanah air sehingga ia saling menyokong yang membuatkan wanita Melayu merasakan kedua-duanya mampu berjalan serentak.

RUJUKAN

- Aishah Haji Abdul Ghani. 1992. *Aishah Ghani: Memoir Seorang Pejuang*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa & Pustaka.
- Asiah Abu Samah. 1960. *Malay Women Emancipation 1945-1960*. Latihan Ilmiah, Universiti Malaya, Singapura.
- Fan Kok Sim. 1984. *Women in Malaysia – A Bibliography*. Dlm. *Women in Malaysia*, hlm. 234-312. Disunting oleh Hing, Ai Yun, Nik Safiah Karim & Rokiah Talib (pnyt.). Petaling Jaya: Pelanduk Publications.
- Jamilah Ariffin. 1991. *Women Studies in Malaysia – An Overview and A Reference Bibliography*. Kuala Lumpur: LPPKN.
- Jayawardena, K. 1986. *Feminism and Nationalism in the Third World*. New Jersey: Zed Press.

- Kamilia Ibrahim. 1998. The Involvement of Malay Women in Politics and the Need for a Paradigm Shift. Dlm. *Malaysian Women in the Wake of Change*, hlm. 105-110. Disunting oleh Sharifah Zaleha Syed Hassan (pnyt.). Kuala Lumpur: Gender Studies Programme.
- Khatijah Sidek. 2010. *Memoir Khatijah Sidek: Puteri Kesateria Bangsa*. Bangi: Penerbit Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Khoo, Kay Kim. 1994. Malaysian Women's Participation in Politics: A Historical Perspective. Dlm. *Malaysian Women Creating Their Political Awareness*, hlm. 1-7. Disunting oleh Haas, R. & Rahmah Hashim (pnyt.). Kuala Lumpur: Asian Institute for Development Communication.
- Lai, Suat Yan. 2003. The Women's Movement in Peninsular Malaysia 1900-99: A Historical Analysis. Dlm. *Social Movements in Malaysia: From Moral Communities to NGOs*, hlm. 45-73. Disunting oleh Weiss, M.L. & Saliha Hassan. (pnyt.). London: RoutledgeCurzon.
- Mahani Musa. 2006. Politik Menongkah Arus: Jatuh Bangun Khatijah Sidek dalam Pergerakan Kemerdekaan dan Pembelaan Hak Wanita 1951-1969. Dlm. *Nasionalisme dan Revolusi di Malaysia dan Indonesia: Pengamatan Sejarah*, hlm. 120-150. Disunting oleh Abdul Rahman Haji Ismail, Azmi Ariffin & Nazarudin Zainun (pnyt.). Pulau Pinang: Penerbit Universiti Sains Malaysia.
- Mahani Musa. 2008. Official State Records: A Minefield for Studying Pre-1957 Malay Women. *Jurnal Alam & Tamadun Melayu* 26: 171-188.
- Maznah Mohamad. 2002. At the Centre and the Periphery: The Contributions of Women's Movements to Democratization. Dlm. *Democracy in Malaysia: Discourses and Practices*, hlm. 216-240. Disunting oleh Loh, F.K.W. & Khoo, Boo Teik (pnyt.). Surrey: Curzon Press.
- Muhammad Rahimi Hasan. 2014. Gerakan Nasionalisme (1945-1957) sebagai Wadah Emansipasi Wanita Melayu. Tesis Sarjana, Pusat Pengajian Sejarah, Politik & Strategi, Universiti Kebangsaan Malaysia, Bangi.
- Ng, C.C.S., Maznah Mohamad & Tan, Beng Hui. 2006. *Feminism and the Women's Movement in Malaysia: An Unsung (R)evolution*. Oxon: Routledge.
- Ramlah Adam. 1980. Pergerakan Wanita UMNO Malaysia 1945-1972: Satu Analisa. *Malaysia Dari Segi Sejarah* 9: 26-54.
- Rashila Ramli & Saliha Hassan. 1998. Trends and Forms of Women's Participation in Politics. Dlm. *Malaysian Women in the Wake of Change*, hlm. 88-104. Disunting oleh Sharifah Zaleha Syed Hassan (pnyt.). Kuala Lumpur: Gender Studies Programme.
- Reid, A. 2014. Male (Colonial) 'Modernity', Puritanism and Southeast Asian Gender Patterns. Syarahan Sarjana Pelawat. Anjuran Institut Alam dan Tamadun Melayu, ATMA. Bangi, 22 April.
- Rohana Ariffin. 1999. Feminism in Malaysia: A Historical and Present Perspective of Women's Struggles in Malaysia. *Women's Studies International Forum* 22(4): 417-423.
- Ruhana Padzil. 2013. Tinjauan Teori dan Konsep: Perjuangan Wanita dalam Politik di Tanah Melayu. *Sarjana* 28(2): 1-20.
- Saliha Hassan. 2010. Pengenalan. Dlm. Khatijah Sidek. *Memoir Khatijah Sidek: Puteri Kesateria Bangsa*, hlm. 17-31. Bangi: Penerbit Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Sha'ban Muftah Ismail. 1997. *Women, Economic Growth and Development in Malaysia*. Petaling Jaya: IBS Buku.
- Shamsiah Fakeh. 2007. *Memoir Shamsiah Fakeh: Dari AWAS ke Rejimen ke-10*. Petaling Jaya: Strategic Information & Research Development.
- Shamsul Amri Baharuddin. 2008. Adat Politik dan Politik Adat: Memerhati daripada Jendela Rais Yatim. *Jurnal Alam & Tamadun Melayu* 26: 273-282.
- Sohaimi Abdul Aziz. 2011. Khatijah Sidek: Suara Pejuang Terpinggir yang Dibisukan dalam Sejarah Perkembangan Politik UMNO. *Akademika* 81(3): 41-47.
- Syed Muhd Khairudin Aljunied. 2013. Against Multiple Hegemonies: Radical Malay Women in Colonial Malaya. *Journal of Social History* 47(1): 153-175.
- Ting, H.M.H. 2007. Khadijah Sidek and Fatimah Hashim: Two Contrasting Models of (Malay) Feminist Struggle? Dlm. *Malaysia Public Policy and Marginalised Groups*, hlm. 115-142. Disunting oleh Phua, Kai Lit (pnyt.). Kajang: Persatuan Sains Sosial Malaysia.
- Ting, H.M.H. 2013. Shamsiah Fakeh and Aishah Ghani in Malaya: Nationalists in Their Own Right, Feminists Ahead of Their Time. Dlm. *Women in Southeast Asian Nationalist Movements*, hlm. 147-174. Disunting oleh Blackburn, S & Ting, H.M.H. (pnyt.). Singapura: NUS Press.
- West, L.A. (pnyt.). 1997. *Feminist Nationalism*. New York: Routledge.
- Zainab Awang Ngah. 2009. Growth and Pattern of Women's Studies in Malaysia as Reflected by Generated Literature. Dlm. *Readings on Women and Development in Malaysia*, hlm. 1-18. Disunting oleh Jamilah Ariffin. Petaling Jaya: MPH Group Publishing.
- Zeenath Kausar. 2006. *Women in Politics: The Case of Peninsular Malaysia*. Gombak: International Islamic University Malaysia Press.

Muhammad Rahimi Hasan
 Pelajar Pascasiswazah (Doktor Falsafah)
 Institut Kajian Malaysia dan Antarabangsa (IKMAS)
 Universiti Kebangsaan Malaysia (UKM)
 43600 Bangi, Selangor, MALAYSIA
 Emel: muhdrahimihasan@gmail.com

Diserahkan: 19 November 2019

Diterima: 15 Januari 2020

